

AUSZTRICS ANDREA

TANULMÁNYKÖTET A ZSIDÓ IDENTITÁSRÓL ÉS ANNAK KONSTRUKCIÓIRÓL¹⁰⁸

A Kép-keret tanulmánykötet *Az eltűnt hiány nyomában* folytatása, amely az emlékezet különböző megjelenési műfajait, lehetőségeit és korlátait mutatja be, olyan kérdéscsoportokkal, amelyek az emlékezés különböző alakváltozásait próbálták nyomon követni az eltérő művészeti ágak, mint a képzőművészet, az irodalom és a film területén. E kötet négy fő témát, a filmet, a képzőművészetet, a narratívát és az emlékezetpolitikát mutatta be a már említett kulcsfogalom mentén. A jelen gyűjtemény az identitás fogalmát járja körül. Szerkesztői Gantner B. Eszter történész és Schweitzer Gábor jogász, jogtörténész az ELTE Germanisztikai Intézet Közép-európai Németnyelvű Zsidó Kultúra Kutatócsoport társalapítói, továbbá Varga Péter az ELTE Germanisztikai Intézet docense. Mindhárman a zsidó kultúrtörténet kutatói és ismerői, ami megalapozza a kötet szakmai igényességét. A könyv kiadásához a Rothschild Alapítvány és az ELTE Közép-európai Németnyelvű Zsidó Kultúra Kutatóközpontja nyújtott mind anyagi, mind szakmai támogatást, amely érthető módon a könyv témáját is meghatározza, ami a zsidóság különböző térben és időben független aspektusaihoz köthető. Hasonlóan elődjéhez, ez a kiadás is több fő téma köré szerveződik, három tematikus blokkot különít el, az *irodalomtudományt*, az *antropológiát-pszichológiát* és a *kultúrtörténet-történettudományt*.

A kötet kimondott célja, hogy az eddig még nem létrehozott, és mind elméletben, mind a gyakorlatban alátámasztott vagy alátámaszható „egységes identitáselmélet” (10. old.) megszületését elősegítse. Az identitás az emlékezéshez hasonlóan olyan téma, amely mindenkit érint, mégis redkívvül nehezen körülhatárolható, képlékeny, dinamikus fogalomról van szó. Az önazonosítás leginkább egy folyékony állapothoz hasonlítható, amely különböző körülmények között más halmazállapotot vesz fel, időről időre változik. Az Előszóból kiderül, hogy a fogalomról az első csoportban a narratíva kontextusaként, a másodikban az individuum identitásként, a harmadikban pedig egy, a mikroszinttől a nemzeti történelemig terjedő történeti betekintésként tájékozódhatunk a kortárs kutatásokból.

A kötet szerkezetét tekintve tehát három nagy blokkjából az első az irodalomtudomány. Ezen belül az első cikk Baráth Ágotáé, aki az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója, kutatási területe az önéletrajz, mint fikció a Holokausztban. Jelen munkája diplomamunkájához hasonlóan Benjamin Wilkomirski *Bruchstücke* című regényének elemzését tartalmazza. A regényen keresztül foglalkozik a posztmodern önéletrajz és ezzel kapcsolatosan a posztmodern identitás kérdésével is, állítása szerint a szubjektív identitás nemcsak önmagában érdekes téma, hanem mint művészeti termék, amelyet a műalkotásként értelmezhető kultúra képes újratervezni.

Hetényi Zsuzsa irodalomtörténész, műfordító, szakterülete a 20. századi orosz próza. Jelen tanulmányában, amely *Az orosz – zsidó próza története és a kettős identitás példája: Lev Lunz Szülőháza* című elbeszélése címet viseli, egy diverz képet mutat be az orosz–zsidó irodalomról, mint irodalomtörténeti jelenségről a 19. és a 20. században. Kutatása azonban nem egyszerűen irodalomtörténeti aspektusból vizsgálja az orosz–zsidó irodalmat, hanem egy „művelődéstörténeti, történelmi, néprajzi, judaisztikai, vallástörténeti és nyelvi kutatásokhoz egyaránt elengedhetetlen” (61. old.) munka, amely az orosz irodalom olyan alakjait is megeleveníti az olvasó előtt, akikkel nagy valószínűséggel még soha nem találkozott. Rendkívül széleslátókörűen kommunikál az egyéb szakterületekről származó szakirodalommal, és kitekint a 90-es években kialakuló új zsidó vonatkozású orosz irodalomra is.

Varga Péter a kötet egyik szerkesztőjeként és az ELTE Germanisztikai Intézetének docenseként a zsidó felvilágosodással Kelet-Európában és a németnyelvű zsidó kultúrtörténettel foglalkozik Közép-Európában. Jelen munkájában a háború utáni német–zsidó költészetéről értekezik. „Azt a folyamatot szeretném rekonstruálni, amely a holokauszt nem csak individuálisan egzisztenciális, hanem az egész emberiséget érintő megrendítő élménye utáni új zsidó identitás alapjait képezi” – írja összefoglalásként kutatása céljáról (66. old.). Hivatkozási listáján többek között Halbwachs, Nora, Assmann és Adorno is szerepel, azzal a nem titkolt céllal, hogy a háború utáni új zsidó identitás megeremtődését összefoglalja és felvázolja e szerzők hasonló törekvéseinek segítségével. Idézi Adorno híres kijelen-

107 Gantner B. Eszter – Schweitzer Gábor – Varga Péter szerk.: *Kép-keret – Az identitás konstrukciói*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2010. 295 oldal, ISBN: 978-963-9725-29-4

tését, miszerint Auschwitz után verset írni barbár dolog, és a gondolatmenet úgy folytatja, hogy a veszteség és a túlélés következtében létrejött hallgatás válik a „közlés új kifejezőeszközévé” (69. old.). A német nyelv használatának lehetetlenségétől jut el a bachmanni gondolathoz, miszerint a hallgatás útján teremthető új nyelv vezet ki abból a nyelvi válságból, amit az emlékezés tiltása okozott. Az új nyelv vezet el az új identitás alapjainak megteremtéséhez a zsidó–német irodalomban. Varga Péter tíz oldalas cikke kevésbé elemzi a német–zsidó költészetet a konkrétság szintjén, de ennél sokkal többet tesz, egy olyan elméleti, filozófiai háttérrel vegyít a konkrét példákkal, amelynek minden sora aláhúzendó azok számára, akik ebben a témában kutatnak.

Az *antropológia-pszichológia* szekcióban a más-ság két teljesen más oldalról való megközelítését olvashatjuk. Elsőként a kulturális antropológus, politológus A. Gergely András tanulmánya került közlésre, amelyben a szerző az identitáskonstrukciók mindennapi gyakorlatáról ír a kisebbségi önkép kapcsán. A rendkívül részletes elméleti fejtegetés egy igen konkrét kiállításra éleződik ki, amely 2008/2009-ben a Néprajzi Múzeumban *A Másik* címen került bemutatásra. Ez a Musée d'ethnographie de Genève és az Artemisszió Alapítvány együttműködésében valósult meg, a kultúrák közötti párbeszéd európai éve (2008) kapcsán. Amennyiben elfogadjuk azt a kijelentést, hogy a kulturális antropológia az idegen kultúrák megismerését tűzte ki célul, akkor a szerző jogosan kérdezi rá, hogy „értelmező és kapcsolatot kereső szerepünk” (89. old.) valóban elősegíti-e a kultúrák közötti megértés lehetőségét? A válasz lehetőségeiben benne rejlik, hogy a más-ság megismerése és elfogadása egyben önmagunk megismerése is, akár a kiállítás egy-egy képével szemben állunk, akár az elméleti szövegeket elemezzük, a végeredmény, hogy a más-ság kérdése egy visszaható mechanizmus, elsőként önmagunk létére és annak formájára kérdezi rá. Amennyiben önmagunk és a másik közötti különbségtételezés megtörténik, még akkor sem mentesülünk a megítéléstől, aminek „a jelenségek földrajzi elhelyezkedése, közelsége és távolsága éppúgy oka és tere lehet..., mint az időbeli távolsága” (96. old.).

A különbségtétel további boncolgatása elkalauzol minket a blokk másik szerzőjének tanulmányához, amely a nemek közötti eltéréseket taglalja. Borgos Anna pszichológus és nőtörténész a biszexualitás helyét keresi a szexuális kisebbségek keretei között. Az elősorban konkrét eseteket vizsgáló és bemutató cikkben a biszexualitást egy identitáspolitikai kör-

nyezetbe ágyazva kutatja, konklúziójában a probléma megoldását úgy látja, miszerint „ha a diszkrimináció megszűnik probléma lenni, akkor talán a deklarált (szexuális) identitások és biztonságos szubkultúrák iránti igény is csökken” (113-114. old.).

A harmadik, *kultúrtörténet-történettudomány* elnevezésű blokk jóval nagyobb egységet foglal magában, mint az előző kettő. Ebben a részben hét tanulmány kapott helyet, talán azzal az igénnyel, hogy a két tudományterület teljes spektrumát kiaknázza. Mivel ez a fejezet alkotja a kiadvány legnagyobb részét, ezért itt sokkal nehezebb párhuzamot vonni az egyes cikkeket és témájukat érintően, mégha az nem is volt feltétlen célja a szerkesztőknek, de az előző két elkülönülő rész esetében ez koherens volt.

Frank Tibor történész az 1919 és 1933 közötti Magyarország és a német kultúra viszonyát mutatja be. Tanulmányában rendkívül olvasmányos módon sorakoztatja fel a háború előtti értelmiségi magyar, főként zsidó származású réteget, akik Berlinbe, vagy Németország egyéb területeire mentek tanulni, munkát vállalni. A személyes történetek kapcsán olyan kiemelkedő magyar egyéniségekkel találkozhatunk, mint Polányi Mihály, Balázs Béla, Szilárd Leó vagy Szent-Györgyi Albert. Mind német nyelvterületen folytattak kutatásokat, majd a náciizmus előszelével e réteg szerencsésebb része nem Magyarországra, hanem Amerikába menekült, és aktív részesei lettek az ottani tudományos életnek is. A tanulmány emléket állít azon kiemelkedő tudósainknak, akik ezen időszakban a történelem eseményeinek sodrásában messze kerültek hazájuktól.

Következő szerzőnk Gantner B. Eszter történész és egyben az egyik szerkesztője az első és a második kötetnek is. Jelen tanulmánya *A radikális zsidó* egy politikátörténeti betekintés a századforduló zsidó értelmiségének radikális, baloldali mozgalmakhoz való csatlakozásáról. Idézi többek között Polányi Károlyt, Háy Lászlót és Jászi Oszkárt, rajtuk és kortársaikon keresztül válaszokat keres arra a kérdésre, hogy mi állt a zsidó értelmiség radikalizálódása mögött. Munkája ezen időszak zsidó identitásának sokféleségéről és választójairól szól.

Konrád Miklós történész a karácsonyfa és a karácsony szerepéről ír a zsidó családok esetében a dualizmus korában. Frank Tiborhoz hasonlóan a széleskörű kutatómunkának köszönhetően olyan ismert személyek, mint Sigmund Freud, Walter Benjamin, Theodor Herzl, André Kertész vagy Balázs Béla otthonába tekinthetünk be és tudhatjuk meg, hogy zsidó identitásuk mellett szerepet kapott-e a karácsonyfa vagy a karácsonyi ajándékozás az éle-

tünkben. A szerző a „zsidó karácsony”, a Hanukah és a karácsony összefüggéseire is felhívja a figyelmet a korabeli sajtó részletgazdag ismertetésével.

Martha Keil és Lisa Maria Tillian történészek 1619-ben született magánlevelezések által kísérlék meg bemutatni a század zsidó férfi és női szerepkörét. A Prága és Bécs között folyó magánlevelezések betekintést engednek a tradicionális zsidó közösségek élete mellett a magánszféra mindennapjaiba, a férfi és a nő elkülönülő identitás-szerepkörébe egy vallásos közösségben, a 17. században.

Romsics Ignác történész *Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a trianoni békeszerződés* címmel elkalauzol minket az 1867–69-es alkotmányos rendezéstől, vagyis a dualizmustól az 1920-as szerződéskötésig. A korszak rendkívül precíz és részletgazdag ismertetése olyan adatokat és ok-okozati tényezőket mutat be a témával kapcsolatban, amire minden olvasó nagy valószínűséggel rászorul. Azonban nem értem, hogy miért pont itt kapott helyet ez a tanulmány a kötetben. Szerepét értem, hiszen az Osztrák–Magyar Monarchia esetében a kisebbségi lét és identitás kérdései nagyon is relevánsak, de amennyiben a szerkesztők a tanulmányokat időrendi sorrendbe helyezték volna, az olvasó számára is könnyebb lenne összefüggéseket látni egy-egy korszak kapcsolódási pontjainál.

Schwitzer Gábor jogász és jogtörténész, a kötet harmadik szerkesztője, Babits *Halálfiái* című regényét elemzi. A kor lateiner középosztályának identitásválságát helyezi a középpontba, akik a kiengedés után fokozatosan veszítették el mind társadalmi, mind politikai szerepüket és egy kiütkereső szerepkörbe kényszerültek. „A lateiner középosztály a kialakuló zsidó polgári középosztállyal összefogva a modern műveltség megszerzésével és terjesztésével képes nemcsak a társadalmi zsákutcából kihátrálni, hanem elvesztett társadalmi küldetését is pótolni” (264. old.). A regény kapcsán a szerző érdekes párhuzamokat von Babits élete és szereplői között, ahogyan saját élettapasztalatait vegyíti a fikatív szereplők karakterjegyeivel, majd utolsó sorában kegyetlen definícióját adja a címnek „*a halálfiái is élnek: noha alig érzik életük parázását a sűrű hamu alatt...*” (268. old.).

Toronyi Zsuzsanna levéltáros és történeti múzeológus a Magyar Zsidó Múzeum történetét mutatja be nekünk az 1909–1932 közötti időszakból. Adatainak túlnyomó része olyan levéltári gyűjtésből származik, ami tanulmányát egyedien részletgazdaggá teszi, mindamellett, hogy a Magyar Zsidó Levéltár vezetőjeként és a téma szakértője-

ként nehéz lenne nála hozzáértőbb szerzőt találni. A téma méltó zárása a történeti blokknak, ahogy a szerző megfogalmazta a múzeummal kapcsolatban „a kultúra a modern ember valláspótléka lett” (280. old.), úgy azt is mondhatjuk, hogy ez egyben gyűjtőhelye a történelemnek is.

Összefoglalóként kiemelem néhány gondolatot a kötet kapcsán, amiket már jeleztem a recenzió egyes részeiben, de úgy gondolom érdemes még egyszer áttekinteni őket.

Az első egy hiányérzet, mely szerint a korábbi (Az eltűnt hiány) kötethez képest kevesebb kérdéssel és problémafelvetéssel találkozhatunk, ami nehezebben vonja be az olvasót, kevésbé ösztönzi a téma továbbgondolására. Az viszont előnyös, hogy a tanulmányok hasonlóan összetett leírásokat, elemzéseket adnak az identitás kérdéssel kapcsolatban, mint az előző az emlékezet, emlékezés témakörében.

Összehasonlítva a két kötetet, minkét esetben felmerült bennem a tanulmányok sorrendiségének megkérdőjelezhetősége, de ugyanitt meg kell említenem, hogy e műfaj nem követeli meg a kronológiai sorrendiséget, ezért egyéni döntés kérdése, hogy számunkra mi tűnik logikailag kézenfekvőnek és mi nem. Viszont az tény, a három blokk arányaiiban eltérő volt, míg az irodalomtudomány három, az *antropológia-pszichológia* kettő, a *kultúrtörténet-történettudomány* rész hét munkát tartalmazott, ami olvasóként nem tűnt logikusnak. Főként nem tudtam helyben és időben hova kötni Romsics Ignác munkáját, ami bár nagyon alapos és érdekes, mégsem illett a környezetébe.

A harmadik a nyelv kérdése. Kevésbé tartottam szerencsésnek, hogy a nagyrészt magyar nyelvű kötet három német nyelvű munkát tartalmaz, amire nem hívják fel véleményem szerint kellőképpen a figyelmet, sem az előszóban, sem a tanulmányok végén nem kapunk választ arra, hogy miért van ez így. Az interdiszciplináris kontextus lehetséges válasz lehet a többnyelvűség használatára, mégis azt gondolom, hogy gyakorlati szempontból nézve érdemes a tartalomjegyzéken túl is figyelmeztetni az olvasót, hogy a kötet több nyelven íródott, így elkerülhetőek az esetleges meglepetések.

A könyv tanulmányait újra végiglapozva úgy gondolom, hogy a kötet széleslátókörűségének köszönhetően az olvasók az identitás fogalmának kapcsán a felsorolt tudományterületekhez méltó munkákat tartanak a kezükben, s minden felvetett probléma vagy kérdésesség ellenére a kézben tartott mű rendkívül fontos kötet a zsidó identitás iránt érdeklődő, kutató olvasók számára.